

Milan Pugelj:

Prijatelj.

I.

Pisatelj Bukovcu je povedala njegova žena, kaj je rekel o njem prijatelj Strok. Bilo je zvečer, sedela sta v sobi, ona na stolu s pletivom v roki, on na zofi s tlečo cigaro v ustih in zamišljen. Na mizi je gorela luč in tik nje je žuborel samovar.

Pisatelj Strok je dejal, da opaža v Bukovcu neko izpremembo. Prej je ljubil družbo, zdaj je ne mara več in se je izogiblje. V kavarno hodi ob taki uri, ko ve, da ne bo našel tam nobenega znanca, ki bi se želel z njim pogovarjati. In če zaide slučajno med stare prijatelje, se ne smeje več, se več ne šali in ne pripoveduje veselih dogodivščin. Sedi tam mračen in dolgočasen, kadi in pije, in če govori, pripoveduje nekaj važnega, o čemer se človeku ne ljubi razmišljati v lahki družbi.

In kaj govori z ženo? Včeraj večer, ko se je razpravljaj, je nenadoma pričel razkladati, kako težka naloga čaka vsakega zemljana, njo in njega. Ta huda naloga je smrt. Tudi za njiju so pripravljene grozne muke, imenovane zadnji zdihljaji, mrtvaški pot in take reči. Človek, ki premisli vse to, ne more biti vesel. Po vsem tem, kar delaš in doživiš, pride velika ura smrti.

In sam je pričel premišljati, odkod vse to. Ali ni morda več popolnoma zdrav? Trganje, ki ga je mučilo po udih vso zimo, je zdaj minilo. Slabi zobje, ki mu niso dali spati toliko dolgih zimskih noči, zdaj sredi pomladi mirujejo. Izmed fizičnih bolečin čuti tu in tam edino glavobol in to navadno le takrat, kadar preveč kadi. Zakaj ima rad samoto, sam dobro ne ve. Ali razlagati bi se dalo to tako, da rad misli na samem o tistem, česar nima. Rad bi živel komodnejše, kakor mu dopuščajo tesne denarne razmere, rad bi stanoval v večjem mestu. Kamor se ozre, sami znani, pusti obrazi. On vse ve, kaj delajo drugi, drugi vedo vse, kaj dela on. Ženske pozna vse. Ta ima rada onega, ta igra klavir, ta je nenavadno strastna, da bi ji tega po njeni nežni zunanjosti ne prisodil. In dalje: žena trgovca Leskovarja se je naveličala svojega postarnega moža; on sili preveč vanjo, kakor je tudi že siv in star. In med vsemi temi hodi njegova prva ljubezen. Še vedno je sama, neporočena in lepa. Zvečer včasih gre naglo preko drevoreda in on se domisli vsega. Kako je bilo mogoče, da je nekoč prečul zaradi nje celo dolgo noč. Videl jo je z nekim drugim in zaradi tega ni mogel zaspati. Ponoči je klical mater, ki je spala z njim v isti sobi in ji rekel:

25*

— Preseliva se od tod! Pojdiva nazaj na deželo, v naše domače kraje!

— Da! Na deželo pojdiva v naše domače kraje!

In če bi bil imel denar, bi bila odšla. Ali takrat je zaslužil še manj kakor dandanes. In vse to premišlja in se čudi, kakšen je bil tedaj, ko zaradi te visoke v črno oblečene ženske, ki gre mimo njega naglo po drevoredu in gleda stran, ni mogel spati. In pozneje — kaj je še vse prišlo! Kakšne zmešnjave, prepiri, a on v vsem tistem nesrečen, smešno nesrečen.

On ne vidi v sebi nobene izpremembe. To, da je opustil družbe, je storil zaradi družb, ne pa radi kakršnekoli njegove bolezni. Teh troje, četvero umetnikov, s katerimi je občeval, ni mogoče prenašati. Naduti so, ošabni, napihnjeni, povsod vidijo le sebe, svoje talente, svoje uspehe. In ženske med njimi so po njih razvajene. Imajo neke vrste drznost, ki draži tiho, bolj po povdarku kakor po vsebini, bolj po gesti kakor po besedi. A on ne more zato, če je fino čuteč človek, če ga razžali zasmehljiv pogled, lahka ironija krog ust ali piker vzdih. Znanci v drugih družbah so pustil, razgovarjajo se prevsakdanje stvari, zabavajo se s starimi, bledimi šalami. In drugi zopet se ob večerih napijejo. Nenadoma prično peti, a gostje gledajo od drugih miz nanje. Njega je sram. Ti, ki sedi ž njimi, kričijo, a drugi zro nanje in se smehljajo.

In poleg so še globlje stvari. Neko noč pred letom morda mu je rekel Strok, da njegovo pisateljstvo ni umetnost. Kje je on od umetnosti, je vzkliknil. On dela po okusu občinstva, a pravi umetnik ustvarja iz sebe. To ga je zadelo in ne more pozabiti. Kadar ga vidi, se na to domisli, in kadar sedita skupaj, mu je to vedno pred očmi. Strok je prepričan, da je umetnik, a o njemu, Bukovcu, je uverjen, da ni umetnik. Čemu ga nenadoma izprašuje o nekaterih umetniških stvareh za svet, čemu debatira ž njim, z rokodelcem? To ga muči, to ga sili, da beži iz njegove družbe. In spominja se živo, kako strašno neprijetno mu je bilo tisti večer, ko je kričal Strok vanj in kazal z dolgim izleknjenim kazalcem: Ti nisi, ti nisi! In strahoma gleda, če se morda že ni drug nekoliko napil in previdno uravnava besede, da vendar ne bi nanesele na enak neprijeten slučaj.

In o drugem prijatelju je izvedel, kako je govoril o zadnjem njegovem delu. Dejal je, da bi ne mogel pisati o njem kritike, ker zaradi prijateljstva ne more povedati resnice. In ta prijatelj-pisatelj ni niti boljši od njega. A tiči vedno pri njem, govori o vsem in se

ne izda z nobeno besedo. To, da bi mu povedal, kaj je slišal, ni v njegovi moči. On ne mara takih nerodnih prizorov. Molči in ve, a tem nerodnejše mu je. Prijatelj govori, govori, ga treplje po rami, ga hvali, a on ve, da bi ne mogel pisati niti kritike.

Iz društev, katerih član ali odbornik je bil prej, je izstopil. Po občnih zborih vstopajo vanja vedno novi člani, novi odborniki. In s temi se je treba na novo seznanjati, jim na novo kazati samega sebe, da razumejo, obračajo prav njegove besede. To mu je postalo odveč. Ko sede za posvetovalno mizo pri seji taki novi ljudje, je on v zadregi. Kakšni so, ali so duhoviti, ali niso, kakšno je njihovo mišljenje, ali so katoliki, verni ljudje, ali svobodomisleci? On je svobodomislec, ali zato še neče nikomur dirati v principe. Naj ostane vsakemu svoje! A ravno zato je težko z novimi ljudmi. Človek ne ve, kako bi se gibal. In umakne se.

Kar se tiče smrti, je res včasih mislil nanjo. Njegova žena je dejala, da človek ne ve, kdaj pride na svet, in istotako ne ve, kdaj gre ž njega, kdaj umrje. On ni teh misli. Koliko ljudi govori tik do zadnjega diha? Koliko očetov, mater pokliče svoje otroke k sebi in se poslovijo od njih? In jetični bolniki se še par ur pred smrtjo izprehajajo, ali celo ne umirajo na posteljah, temveč na tleh, kamor so se zgrudili v hipni slabosti. In ti — in če ne vsi, potem vsaj mnogo teh ve, da so se pokazali vsi znaki za zgodnjo smrt. In samo čakajo. Mi vsi vemo, da nas bodo zakopali, da nasujejo na nas prsti, iz katere požene trava, ali vseeno nas zanima. Kakšen dan bo na primer takrat? Ali bo megleno, ali celo dež, ali jasno in solnce? In kako bo to, ko nas polože v krsto, trde kakor polena, ko nam pogrnejo bel robec preko vošččenega obraza, prinesejo pokrov, ga poveznejo in pribijejo na krsto in potem vse skupaj vzdignejo in nesejo na črni voz. Kako se bo pomikala procesija po beli cesti, a mi v črnem vozu med njo? In na zadnje pridemo na mesto. Izpuste nas po vrveh v grob, zasipljejo in zaupajo majki zemlji in njenim črvičem.

Poglejmo, za kaj se vse človek zanima. Za starine, za slike, za živali, za rastline, a kako da bi ga ne zanimala lastna smrt?

On je prej mnogo in rad zabaval ženske. Govoril je ž njimi, gladko in kratkočasno, no, pozneje se je oženil in čemu naj zdaj še tako dela? Prej je bil pri vséj stvari nekakšen pikanten čar, ki ga ni zdaj več. In da bi se zdaj skrival in lagal, kakor da bi bil samec, to mu ne gre od srca. In tako je vse zastalo. On sedi doma na zofi, kadi cigaro in misli, žena plete, a na mizi žubori samovar. Pijeta čaj in gresta spat. Žena zaspi, a on vstane in sede k oknu.

Odpre ga tiho in gleda na vrt. Spodaj cveto jablane, španski bezeg in vse je v zelenju. Nebo se zdi neznansko široko in prostrano in po njem mrgoli neskončno zvezd. Luna stoji in gleda. Preko polja zunaj mesta pojo fantje. In to je lepše kakor vsak koncert. Toliko ubranosti je med to nočjo in to pesmijo, kakor je nimajo vse najboljše opere celega sveta. In srce se ti naenkrat razširi in ti zahrepeni nekam, nekam po tako široki svobodi, ki je ne želiš in je nisi potreben.

Žena mu ne dela nobenih sitnosti, pusti ga, da hodi svojo pot, da svoje dela, niti na misel mu ne pride, da bi se privadil ali hotel privaditi na drugo žensko, da bi prevrgel vse to razmerje, a on vseeno zahrepeni po neki široki neznani svobodi. Vse, kar je okoli njega, ga moti, ga ovira, mu jemlje prosto voljo. Tudi stol, tudi miza ga zadržuje, da ne more stopiti tako, kakor bi hotel. In celo lastno telo mu je velika nadloga. S svojimi boleznimi, s svojimi potrebami neprenehoma omejuje njegovega duha in ga vleče v vsakdanjost in plitkost.

No, in on celo ni eden tistih, ki tiščijo v neke vrste abstraktne užitke, ki hlatajo za nekimi idejami, ki si jih sami ne morejo dobro predstavljati. Njemu je tako daleč pesniška lirika, da je izgubil zanjo smisel. Pesmi ne čita več in če jih bere, nimajo zanj nobene vsebine. Klici po izgubljeni mladosti, pozdravi ljubici v raznih verzijah, tožbe o samoti, žalosti, melanholiji se ponavljajo v vseh literaturah vse dni. On premišlja in premišlja in ne uvidi, kako bi mogel biti lirik, ki ni pisal nikoli drugega kakor lirične pesmi, kdaj svetoven in slaven.

Zunaj je vse tako tiho in sočno, drevje se rahlo ziblje v mesečini in preko pota teče pisana mačka. Po tleh in po hišah leže vse križem debele črne sence in se pomikajo z drevjem vred. Zato je vse živo, pošastno. In tam izmed hiš se prikrađe visok človek in potrka rahlo na črno pritlično okno. Čaka, čaka in vzdihuje.

- Moj Bog, moj Bog!
- Ali si ti, Edvard?
- Da! In čakam, čakam, mislil sem, da umrjem.
- Zakaj?
- Tako hudo mi je tukaj.
- Kje?
- V prsih.

Sliši to in ne gleda več v vasovalca. Pusti okno odprto in leže tiho nazaj po postelji. Domisli se tistih davnih mladostnih nesreč, ko misli človek, da bo umrl vsled razmeric, ki so tako otroške, tako neskončno nedolžne. Spomni se, kako ga je strlo nekoč neko

hladno deklinško pismo. In zdi se mu odločno, da je bil takrat ne-
navaden, ne pa zdaj, ko je pretehtal in pregledal debelo knjigo
življenja in ko lahko mirno gleda preko teh belih ljubkih žensk,
preko njihovih prsi in preko njihovih okroglih kolen.

Žena se je zganila.

— Ali ne spiš?

— Ne!

— Ali še sploh nisi zaspal?

— Ne!

— Ti si bolan.

— Ne!

Pričela je govoriti. Da je res, kar je povedal prijatelj Strok,
da mora k zdravniku, da je ona sama še pred Strokom opazila na
njem izpremembe. A kakšne izpremembe?

II.

Ko je sedel zvečer v kavarni, je ponujal mlad Kitajec drobne
izdelke in okraske. Med stvarcami, izrezanimi iz lojevca, je bil majhen
sedeč Buda z razgaljenim špičastim trebuhom, ženskimi prsi in ozkimi
dolгими očmi. Ves obrazek je bil ploščat in raztegnjen od smeha.
Sedel je široko, bil jako grd in vendar obenem kratkočasen. Kupil si
ga je za eno krono in ga postavil doma na svojo mizo. Ko je rezal
pred seboj bele pole papirja in se pripravljaj, da bi pisal, mu je prišlo
nekaj na misel, kar se mu je zdelo zanimivo. Ta mali Buda bi bil
kakor nalašč za halucinacije. Bolnemu junaku se na primer zdi, da
Buda raste, da sedi na mizi v velikosti normalnega človeka in se
prične pogovarjati. Vzel ga je v roke in napisal spodaj na gladko
ploščo, na kateri je stal, z velikimi črkami: Dr. Matija Buda, mislec.

Prijatelj Strok je bil po poklicu zdravnik. Nekega popoldne, ko
je imel Bukovec navado pisati, ga je nenadoma obiskal, sedel brez
ozira na to, če ob takem času moti, na stol ob oglu mize in se
pričel razgovarjati. Govoril je o neki mladi bolnici, ki se je zastru-
pila in ki noče povedati vzroka, zakaj je to storila. Po okolščinah
je izvedel, da je imela razmerje z nekim človekom, interesantnim
in duhovitim, ki ji je po daljšem občevanju razodel, da je oženjen.

Čutil je, da ga hoče zavzeti za zadevo, da hoče vplivati nanj
in ga zaplesti v razmotrivanja o upravičenosti in neupravičenosti
takih razmer, o možnosti in nemožnosti in o njihovi moralnosti in
nemoralnosti.

— Vzemimo položaj oženjenega človeka. Ta človek zagleda
nenadoma žensko, ki mu je bolj všeč kakor vse, kar jih je spoznal

do nje v svojem življenju. Približa se ji in izkaže se, da je tudi ona njemu naklonjena. Našli sta se dve naturi, ki harmonirata, izpopolnjujeta druga drugo, delata druga drugi življenje dragoceno in važno. Kako to stvar razrešiti?

— Mislím, je dejal Bukovec, da je v slučaju v veliki meri merodajna vzgoja ženske. Ali poznaš morda dogodek, ko se je zaljubila ženska z dežele v duhovitega meščana? Pride nekoč v mesto in tam se snide ž njim. On živi udobno, ima prijetno stanovanje, mehke zofe in divane in lepo, tiho posteljo. Zabavata se, poljubujeta — vse prihaja samo od sebe. Ko se poslovita, se ona nenadoma zave, kaj se je zgodilo. Tisto, kar so slikali vso njeno mladost, vso njeno šolsko in vzgojevalno dobo, kot najvažnejše, deklíško čistost, največji biser, čar vsakega dekleta, tisto je zapravila. In pred oči ji stopa dolga vrsta učiteljev in učiteljic, sivi in strogi oče, pobožna in ljubezniva mati, tete in strici in v ušesa ji šume vsi resni nauki in vse strašne slike take nesrečnice, ki se je izpozabila. To je strah, kar ona vse spozna na podlagi svoje skrbne vzgoje. Ne upa si več domu, ne upa si med ljudi, skrìje se v gozd in umrje tam od lakote.

— Ne govoriš napačno. Torej naša bolnica je občevala s človekom, o katerem ni vedela, da je poročen. Zdaj naenkrat izve in njej je grozno.

— To so tiste naše malenkostne razmere. Če je človek cerkveno poročen, si ne drzne pomisliti na to, da bi se lahko ločil. Bodisi, da je nesrečen do smrti, on vztraja zaradi nekega podedovanega strahu do silne cerkvene vezi svetega zakona. I dogodi se često, da je dotičnik svobodomislec, da se bori proti vsaki veri celo po časopisih, zagovarja svoje panteistiško stališče.

— Da! Imaš čisto prav! Razmere in vzgoja, to jo je pokopalo.

Zdaj se je Bukovec nenadoma nekoliko zmedel. Bušilo mu je v misli, da je prišel Strok k njemu kot zdravnik, ne kot prijatelj. Govori ž njim zato, da preizkusi, ali postaja res nenormalen. Neprenehoma gleda trdo vanj in ko posluša, se zdi, kakor bi jemal vsako besedo v roke in jo ogledoval od leve in desne, od spodaj in zgoraj. Ako dvigne roko, sledi njeni gesti in vidi se, da pre-mišlja, če se sklada z besedami. To mu je neprijetno in pollašča se ga zadrega. Kri mu tišči v glavo in čuti, da mu gori levi uhelj, prime se zanj in prsti mu trepečejo.

— Da, da! pritrjuje Strok in se brez povoda smehlja. No in, nadaljuje, in kaj misliš o tem, ko ima ta ženska v sebi toliko

energije, da se zastrupi. Dobi nekje nekaj starega strupa in ga izpije zjutraj mesto kave.

— Napačna vzgoja, nasilje verske pretiranosti.

Sili se, da bi razmotrival naprej, ali manjka mu misli. In naenkrat ga obvlada sklep, da bi se za vsako ceno oprostil obiska. Vstane, češ, še ti vstani, popravi suknjič, češ, še ti si ga popravi in napravi korak od mize. No, Strok sedi in ga gleda še intenzivneje. Popade ga jeza. Ali tu v stanovanju ne more kršiti gostoljubnosti. Hodi gor in dol in se ustavi pri oknu in gleda na vrt in na ulico.

— Čemu si obtičal, prosim te? Govori vendar dalje!

— Ne ljubi se mi.

— Zdi se mi, da si se nekoliko vznemiril. Ali bi mi ne dovolil, da bi ti potipal roko?

Strok vstane, stopi k njemu in ga prime za zapestje. Bukovec vidi jasno, da se ni motil. To je delo moje žene, si misli, in še zoprneje mu je. Ona ga opazuje že dolgo in zdaj je najela še zdravnika, da ga bosta opazovala dva. In to se bo razneslo med prijatelji. Vsak, s katerim bo odslej dalje govoril, ne bo poslušal govora, temveč skušal, da se sam kako uveri o njegovi nenormalnosti.

— Saj se počutiš naravnost imenitno! je vzkliknil Strok. Čudno, da si pri takem zdravju nekoliko suh.

Bukovec čuti, da Strok ne govori več s svojim prijateljem, ampak z nekim pacientom, h kateremu so ga ravnokar poklicali. Ves njegov obraz obliva konvencionalna vljudnost, v katero skriva svoje službeno postopanje. Čas je, zadnji čas, da bi odšel.

— Prosim te, pričanja pisatelj in glas mu raste, prosim te.

— Česa?

— Ti me mučiš!

— Haha! Tega vsekakor nočem delati. Jaz, Strok, tvoj prijatelj, te naenkrat mučim! Ali veš, kako sva živela na Dunaju? Noga me boli, povej zdravilo! — Zate bo dovolj liter rdečega! A mene boli vrat! — No, to je hujša stvar, tebi bo treba že liter rumenega! Ali se ne domisliš, kaj? Tako smo zdravili! Haha!

— Vidiš, pisati moram! skuša se smehljati Bukovec. Moj pegaz sedi osedlan.

— Kje?

— Tam v kotu, ali ga ne vidiš?

— Ne! Ali ga ti vidiš?

— Ne!

In to ga zopet zadene tako neprijetno. Kaj vse misli o njem, kako lovi njegove besede, predstave, čemu je vsega tega treba?

In kdo ga more siliti, da se daje trpinčiti od teh slabih človeških strokovnjakov, ki so se napili knjig in zdaj uravnavajo po tem ceste in smeri stoterim in stoterim? Streslo ga je in čutil je, da ga zebe.

— Kaj pa to zopet?

— Kaj?

— Treseš se!

— Oprosti mi, pridi jutri, pojutranjem, ali danes bi bil res rad sam.

— No, bodi ti! Ali ne smeš se jeziti name. Zagotavljam ti, da si mi drag in da te pogrešam v družbi; zato sem si vzel pravico, da sem te obiskal na domu. Sezi v roke, brate junaški!

— Zdrav!

Bukovec je sedel, da si oddahne. Zunaj sije solnce in vse je zalito z njegovo jasno svetlobo. Po cesti za vrtom hodijo ljudje in drče od časa do časa kočije. Kostanj, ki raste pod oknom, se ne gane. Njegovo cvetje v belih visokih stožcih strmi kakor začarano in po njem sedajo čebele. Zunaj govori z nekom žena in se deklinško smeje.

Zdaj bo lahko v miru mislil. Fantazija, kar se je je v zadnjem času nabralo, stoji pred njim čista in ustaljena. Iz nje bo jemal in pisal, a ko spiše, odide na pot. Odruga se od teh ljudi in razmer, da se okoplje v zraku novih krajev, novih šeg in ljudi. In nič te stare šare ne vzame s seboj. Misli tako in vse se razcvete pred njim kakor ogromna roža. V njenem dnu leži morje, ta ogromna in najveličastnejša lepota sveta, in on gleda vanje. Zre vanje iz te ozke svoje sobe, iz tega ozkega življenja, ki ga tišči v rame in boke in na teme. Tam ni nikjer izvira, tam ni nikjer ustja. Roža se nosi pred njim, ziblje se proti njemu in mu kaže sijajne krasote kakor v panorami. Izgine nekje med visokimi pisanimi stenami in pred njim stoji mali Buda. Obrazek se mu je razlezel v smeh, usta so brezzoba, široka, oči ozke in stisnjene, a ženske prsi in špičasti goli trebuh smešno grde. Pisatelj strmi vanj in Buda postaja večji. In naenkrat obide Bukovca trpka zavest, da se ves strese.

— To je halucinacija, to je bolezen. Tista neznanska roža in to tukaj . . .

A naenkrat se oglasi sam Buda.

— Ali poznaš moje nauke? Trpljenje . . . pot iz trpljenja, nirvana?

— Saj to nisi ti! Za Boga, kdo govori?

— Ne! Jaz nisem tisti veliki Buda, ki se je rodil nekje na vznožju Himalaja, jaz sem majhen Kitajec, ki si me izvolil imenovati doktorja Matijo Budo.

— A kako, blagovoli mi reči, prideš do glasa, do besede?

— Misliš za mizo in pri tem vedno gledaš vame, kako bi ne govoril?

Bukovec se je stresnil, pomel z obema rokama oči in vstal. Šel je iz sobe in stopil v sosednjo, kjer je sedela njegova žena. Gledal je vanjo, gledal po stenah, po slikah, po klavirju in pomišljal nazaj, kakšno ima vse to v spominu. Bilo je vse pravo. Njegova žena ima še iste temne oči in lase in po gornji ustnici ji dela senco še vedno isti dražestni črni puh. Njena postava je sloka in elegantna, kakor je bila, in njeni gležnji, ki gledajo izpod temnega krila, okrogli in razdražljivi. Stena je prava. Rdeče rože so po njej na rahlo rdečem ozadju. In slike vise, kakor so visele. Mlade kopajoče deklice nad klavirjem, deček s psom nad zrcalom, a nad kredenco tropa divjih in preplašenih konj.

— Ali pojdeva danes na izprehod? vpraša žena.

— To je gotovo, pojdiva!

In ona je vesela in se takoj oblači, a on hoče kljubovati vsem lastnim pomislekom. Otresti se hoče samote, planiti hoče nazaj med tovarše, nazaj v življenje. S tem, da se človek odtrga od sveta, postaja drugačen, pozablja na ljudi, na ono življenje, ki teče zdravo in sočno preko naših dni. Stopi na lastno pot, ki ga zavaja v čudne misli, obklada z nenavadnimi samotarskimi podobami in prekine vse stike s svetom. Nenormalnost posameznikova obstoja v tem, da zapusti družbo in pade v okove svoje sive domišljije.

Šla sta po drevoredu med množico šetalcev, zavila daleč ven iz mesta in sedla za izprano leseno mizo pred kmetiško krčmo.

Počasi je zahajalo solnce in delal se je krasen večer. Vse križem so peli ptiči. Ščinkovci v jablanah, škrjančki visoko pod nebom, kosi po grmovju nad vasjo in veliki žolti kobilar na visokem boru. Kmetiška dekleta so šla s polja z motikami na ramah, zdrava, čvrsta prijetno zagorela, a za njimi fantje s širokimi oblastnimi koraki.

— Lojza, je poklical eden, levo nogo imaš nekaj po strani.

— Ti imaš pa jezik.

In vesela mlada tropa se je hrupno odsmejala.

— Kako se tukaj diha! je rekla žena in dahnila na vso moč, da so se ji prsi globoko vdale in se zopet visoko dvignile.

In tudi on je dahnil na vso moč, a njega je zbolelo, da je zategnil usta.

(Konec prihodnjič.)

Milan Pugelj:

Prijatelj.

III.

Bukovec je bil dolg in slok človek. Njegov obraz je bil bled in podolgovat in spominjal je na bele obraze starih graščakov, ki jih vidimo po muzejih in še tu ali tam obešene po hodnikih starih in bogatih gradov. Nos je kazal moč, neko moško voljo, a oči na vsako stran njega so jo odrekale. To so bile medle, velike oči, nežne, nekako prosojne, kakor zalite z neko sinjo nemirno tekočino. Visoko gladko čelo je delovalo mirno in prikupno, enako črni lasje, nekako namenoma razmršeni.

Njegova žena je spadala med tiste srednje lepote, o katerih ni mnogo povedati. Prej, ko je gledala v njem svojega bodočega moža, je bila prijetnejša kakor zdaj, ko ga je imela. Takrat jo je še vse tisto zanimalo, s čimer se je bavil on. Ko ji je pravil o svojih spisih, o lepi literarni umetnosti, je poslušala vdana in tudi dodajala svoje misli; pozneje je padla iz tistega neba, kamor jo je bil potegnil za časa njene ljubezenske vzhičenosti za seboj. Zanimala se ni več za to, za kar se je on zanimal, temveč za tisto, kar je njo zanimalo. In tako sta prišla do čudnih slučajev. On je govoril o svojih stvareh, o neki snovi, ki jo tako in tako razprede, a ona se je nenadoma pritožila nad tem, ker je premog drag, ker je povišal gospodar stanarino in ker ji je nerodno, da še ni plačala šivilje.

Prej vendar ni nikoli mislil na to, kar se je zdaj nenadoma pripetilo. Proti mraku je imel navado zahajati v kavarno, iz kavarne na izprehod in z izprehoda nazaj domov. Nekega večera pa je šel iz kavarne na postajo in se odpeljal.

Vozil se je sam v drugem razredu. Sedel je pri odprtem oknu v ozkem predelku na usnjati zofi. Zunaj je bila že noč. Vlak je drčal po hribovitih krajih in včasih so se nenadoma pretrgale skale ali nasipi ali grmovje in tam z ravnine so pogledala rdeče pregrnjena in razsvetljena okna kmetiških hiš, temne konture hribov in nad njimi širok kos z zvezdami posutega večernega neba.

Ko pride na cilj, je mislil, bo naznanil svoji ženi, kako je. Zapustiti je ne misli, čemu? Al! on je spoznal sam, da je bolan. Ona gotovo pozna tisti kipec na njegovi mizi, tistega grdega Budo. Ponoči nekoč, ko ni mogel spati, je ležal na sredi postelji, med njo in njim z golim špičastim trebuhom. Bilo je kakor

v sanjah, vendar je on vedel, da ne sanja, temveč da bdi. In vseeno je slišal glas Bude tik sebe, ki ga je svaril, naj pusti njo, ženo pri miru. Rekel je, da mu to samo škodi. Jemlje mu moč — kakor bi se kdo zagrizel v hrbtenico, kak vampir in srkal iz nje. Iz tega sledi, da je on bolan, ker so to halucinacije. Dramil se je iz njih, si mencial oči, senca in čelo, ali vse je bilo okoli njega pregrnjeno z neko trepetajočo tenčico in vse v rumenkasti megli kakor v mesečini. Odpeljal se je v samotni kraj, da najde potrebnega miru, zatišja, odpočitka.

Koliko je on mislil? Pisal je nepretrgoma, brez oddiha, da je napisal dovolj za potrebe, za življenje. Mislil je na izprehodih, mislil, predno je zaspal, mislil, ko se je prebudil in sploh — povsod. Vtiske je moral iskati sam v sebi, ker mu je manjkalo sredstev, da bi jih sprejemal lagodno na potovanjih, na zabaviščih in tako. In iz tega fantaziranja, iz iskanja za večno originalnostjo, za večno novimi življenskimi kombinacijami se je izcimilo menda to, da je zagledal nekoč pred sabo tistega malega Budo z ozkimi očmi. Ali zdi se mu, da so bili tisti razgovori nekak duševni odmor, trudna blodnja otrpnjenega duha, ki je tako vaje nepretrgoma delovati, da tudi takrat, kadar vse fizične moči odnehajo, še vedno brezmiselno prede neke blede prazne misli.

Ko se počine, se bo vrnil.

Izstopil je proti jutru v lepem obmorskem kraju. Bilo je hladno in iz morja je dihala med oljke, ki so se vrstile v dolgem drevo-redu, rahla sapa in majala njihovo ozko listje, ki se je oglašalo v ostrem šepetu. Daleč naokrog so stale ob bregu temne ribiške ladije z visokimi jambori. In tam po odprtem morju, ki se je pelo v rahlem holmu v nedogled, so plavale tri ali štiri take ladjice z zelenkastimi, rumenkastimi in sivimi jadri kakor neki neznani morski ptiči, ki letajo tiho kakor breztelesni duhovi. In potem je tam zadaj vstalo solnce, kakor iz žareče ognjene kopeli.

Stanoval je v penzijonatu, skritem v platane in kostanje. Občeval je — bi rekli — največ z morjem. Tam je sedel kje na skalah ali na pesku in gledal in poslušal valove, ki so se zaganjali proti njegovim stopalom in sikali in šušтели vanj. Zjutraj so prileteli iz skalovja beli galebi in se premetavali v jasni solnčni svetlobi, kakor bi se v njej kopali. S širokimi in bleščeče belimi krili so sekali in rezali žarke, svoje dolge kljune in glave in živote so zabadali vanje in toliko jih je bilo kakor ponoči zvezd — da jih ne bi mogel prešteti. In po daljšem gledanju se je zdelo, kakor bi bili oni sami ta

solnčna luč in bleščava, ki se premetava in igra nad prostrano in svetlo zeleno gladino.

Občeval ni z nikomer. Ob večerih si je vzel večkrat čoln in veslal v njem od kraja. In ko se je gugal zunaj na enakomernih valovih in potegnil vesla v čoln, so mu bežale pred mislimi podobe iz bližnjih let in večkrat je stopila predenj tista v črno oblečena dama, zaradi katere je bil včasih — v mladih časih tako nesrečen. Bilo je, kakor bi se dvignila iz črnega mračnega morja na svojih močnih nogah, katerih silhuete so stopile iz temnega krila. In bilo mu je, da bi se smejal. Tudi če bi živeli še enkrat, se ne bi upal več ženiti. Ta boj za življenske potrebe je tako oster, tako močan, da bi si ne upal več v drugo jemati koga na svoje rame. In vseeno je bila v tem lepota. Njene oči so bile velike, sijajne. In njeni lasje tako težki, masivni, čarobni.

No, in brez tega, si je mislil, brez teh sijajnih oči in masivnih kit tudi mine moje življenje. In ko je to mislil, je naenkrat opazil pred sabo znanca s svoje mize, grdega Budo, ki je bil tako velik kakor on. Zavijal se je v sivo haljo in zgoraj so molele iz nje povešene ženske prsi. Sedel mu je nasproti in se smehljal s ploščatim dobrodušnim obrazom.

— Tudi brez nje bo minilo tvoje življenje.

— Brez katere?

— No, kakor si ravnokar mislil.

— Človek živi, kajne, sam zase. Drugi ne živijo zanj in on ne za druge.

— Tako je. Vsak ima svoje rojstvo, vsak svojo smrt.

Obrnil se je stran in nekoliko zamislil.

— Saj ti nisi to! je nenadoma vzkliknil Bukovec.

— Nego kdo?

— To je moja bolezen! To je pot iz trpljenja . . .

— Imenuj me, kakor hočeš. Lahko mi praviš tudi bolezen.

Zdaj sem tukaj in konec je.

— Ne! Ni konec! Iznebim se te!

— Hvala! Čemu? Kaj sem ti storil neprijetnega?

— Saj te ni, saj te že ni več!

In res ga ni bilo. Čoln je bil pred njim prazen, gibal se je po dolgem in valovi so pljuskači obenj. Nadaleč in blizu ni bilo nikogar, samo črnina morja je pošumevala in se mogočno pozibavala. Ozrl se je okrog in tam daleč za hrbtom so utripale rdeče in zelene luči pristana. Obšla ga je groza. Kam je bil zavozil, ali kam

so ga bili zanesli valovi? Oprijel je z vso močjo vesla, zadiral jih krepko na desno in levo in bežal k bregu. Zeblo ga je in zobje so se mu tresli.

Pristanišče je bilo vse v lučih, paviljon, kjer je igrala godba, ves v rdečih, zelenih in pisanih balonih, ki jih je majala sapa. Pota so polnili šetalci, bogati mlajši in starejši pari, ki so širili okrog sebe močne parfume, mešajoče se med seboj in opajajoče. Dihal je tisti nasičeni zrak, od katerega je bolela glava, poslušal šumenje in sikanje svilenih ženskih kril, gledal rahlo gibanje mogočnih in belih nojevih peres, ki so zagrinjali široke damske klobuke, in užival od daleč razkošje bogatih kakor proletarec. In vse vmes je silil strah pred njegovo boleznijo.

V svoji sobi je odvil luč in legel v posteljo. Okno je bilo odprto in v sobo so lile lahke in skočne melodije godbe kakor iz ust noči. In spodaj na vrtu ni hotelo biti konec govornice in smeha. In tudi poleg v sobi se je lahko smejala neka mlada ženska, a med njenim smehom se je oglašal zadovoljen moški bas. A on je mislil, kako gre za njim ta čudni in grdi človek, ta njegova bolezen, ki stopa mahoma na dan in se zopet skriva kakor med gube obleke. Poznal je človeka, ki je bil šibek in slab, ki je težko obolel, a je razvijal vzporedno toliko energijo dela, da je zadušil ž njo bolezen. Duh, močan in silen in vztrajen, ki se ni vdal letargiji, v katero ga je tlačilo bolno telo, je zmagal naravo. Koval je, koval je ne oziraje se na prostor, kjer se je gibal, ne oziraje se na pešajoča sredstva, ki so se zadirala vanj in ga skušala ovirati. Kruto je potegnil vse za seboj in telo se je vdalo. Prej je živel on v njem, zdaj je narobe: ono, slabotno in neznatno, živi v njem in se mu pokorava.

Ne telesne, duševne moči je treba človeku, ki hoče živeti, je mislil in prečul vso noč do jutra. In takrat ga je zbudilo trkanje na vrata. Ogrnil je nočni plašč in odklenil.

V sobo so stopili njegova žena, doktor Strok in Strokova žena.

— Dobro jutro! je voščil Strok in se zasmel. Zdaj te pa spet imamo! Daleč si nam jo bil popihal!

Zdelo se mu je, kakor bi bila njegova žena objokana, gledal je vanjo in rekel:

— Saj sem ti vendar pisal, Marjeta!

In Strokova gospa, majhna in zavaljena blondinka, je zahihitala:

— Zdaj pa pojdete z nami, ali ne?

Tu ga je izpreletela zadrega. Kako bi mogel tako naenkrat odločiti, kaj je pravo? Ali naj gre, ali naj ostane? Ozrl se je po

vseh in tam tik vrat je zapazil nenadoma v kotu grdega Budo, in kakor da bi mu bil ravno on najvažnejši, je pokazal nanj s prstom in vprašal.

— Kaj misliš, doktore, kako bi napravil?

— Kaj jaz mislim, je rekel Strok? No, isto seveda, kar moja žena! Zakaj sem se pa oženil?

— Ne ti, oni tam!

Vsi so se ozrli in Marjeta je rekla preplašeno:

— Saj ni nikogar.

Gledali so in res ni bilo nikogar.

IV.

Bukovec je opazoval dan za dnem drobne živalice, ki so prihajala iz trave na belo in peščeno pot. Čepel je in gledal. Prilezle so drobne žuželke, kovinasto zelene in kovinasto modre, in hitele na vso moč po kamenčkih navzdol in po drugih navzgor in s tako naglico premikale šestero drobnih nožic, da je bilo komaj mogoče slediti tem gladkim in naglim utripom.

Prilezel je velik rogač. Ustavil se je pred njegovim čevljem, modro vihal tipalke kakor gozdni učenjak, vzdignil klešče kolikor mogoče visoko in gledala sta se: rogač in čevelj. Bog ve, kaj je mislil, ko se je tako naenkrat stresnil. Zavil je v stran in se ognil v širokem krogu. Na sredi pota je postal, dvignil zopet visoko klešče in mihal s tipalkami. Vnovič je zavil v stran v še širšem krogu, splezal na travo in se v njej prevrnil.

Enkrat je skočila iz trave žaba in obtičala sredi pota. Sedela je na zadnjih in se opirala spredaj na izbočene prednje noge. Buljila je silovito, ne da bi vedel, kam strmi. In tako strmeča, kakor bi bila iz belega in zelenega kamena, je naenkrat skočila in padla v travo. In njene nenadne kretnje so povzročile, da se je ob vsaki stresnil.

Drevje je bilo veliko, staro in košato. Rastlo je v gručah in ob črnih in razpokanih njegovih deblih so stale rjave udobne klopi. Iz velikih belih hiš, ki so stale okoli, so prihajali moški. Vedno isti, vedno isti. Videli so se dan za dnem, gotovo so se poznali, ali mnogi niso marali družbe. Prišli so sami, sedeli sami in odšli sami. Drugi zopet so prihajali v živahni druhali. Vse križem je govorilo in se prerekalo, nekdo se je jezil, drugi je silil tistemu, ki je slučajno govoril, nepretrgoma v besedo, a ko je bilo vse tiho in bi bilo treba, da bi pričel, je osramočen umolknil. Nekateri so se smejali. Široko, svobodno, kakor se smejejo bogati in neodvisni ljudje.

Ob nedeljah in praznikih je naletel Bukovec na svoje ljudi. Prišla je njegova žena, Strokova žena, Strok in še kdo in sedeli so vsi skupaj na tistih klopeh, a on v sredi. Ko se je zmračilo, se je družba poslovila. Nagovorili so se o vsem in podali so mu roke. Ostal je naenkrat sam in mislil. Ona, žena, gre v tisti mirni dve sobi, kjer je preživel več let. Sedela bo tam na zeleni zofi in pletla. Dalje od nje stoji klavir, nad klavirjem visi slika z mladimi nagimi kopajočimi se deklicami. In po sobi je vse tiho.

Življenje, je vzkliknil v mislih, kako si se umirilo! Prej se je tepel ž njim, kakor bi se srečala sredi morja dva soma in se sprijela. Nimata vzroka, a spopadeta se za to, da vidita, kdo je močnejši. Prvi som je življenje, drugi som je on. Vse brizga na vse strani, vse šumi in se peni in kakšni grebeni rasto valovom, ki beže sikajoči na vse plati! Dolgo sta se ruvala, zdaj sta se popustila, obrnila se drug od drugega in vse je mirno, mračno, polno spomina. Tu se je nekoč bil boj, a dolgo, dolgo je tega.

Mladost zavihra, meče se po življenju kakor ogromna in razposajena riba, a človek omahne in gleda nazaj po tih svoji dobi. Vse molči okoli njega, znani kraji strmijo mrtvi nanj, znane ženske ga gledajo, ali vse je pozabljeno, hladno in mračno.

Obsedel je sam na klopi, ozrl se okrog in poklical.

— Doktore, doktore!

— Kaj izvoliš, gospod? Tik tebe sedim sklonjen in se zavijam v svojo sivo haljo. Na trebuhu noče skupaj, tudi prsi nočejo vanjo!

— Toliko rok, toliko lic, premišljam, a nazadnje samo tvoj smešni obraz ...

— No, mislim, trpkobo si delate ljudje sami. Premišljate o boljših dneh, ko živite tako — vrag vedi ...

— Pomisli si, nekoč — tiste sijajne oči, a kite masivne, težke in temne ... solnce, pomlad, španski bezeg v cvetju in vonju ...

— Zgrne se, zgrne se tišina življenja.

— Morje spominov, razbite barke, nad njimi mrak, hladna, mokra sapa —

— Na krovu ona, o, kako grdo! Mrtva, iztegnjena ...

— Katera, prijatelj?

— V črni obleki, s silhuetami močnih nog ... Ne smeji se zdaj, kdo te naj gleda?

— Večer je tak, vidiš, a ljudje vse po večerih, po nočeh, po oblačnih dnevih —

Naenkrat se smeje. In pri tem se tako čudno in neokusno pregiblje njegov špičasti in goli trebuh, ki gleda iz sive halje. In tudi dolge ženske prsi mahajo sem in tja.

Bukovec odide v sobo, kjer ni več sam. Že več dni spi v njej tudi neki dolgin, suh in bled, ki ne kaže nobenega takta. Nekega dne ga je pripeljal Strok, ne da bi ga predstavil. Od takrat sedi vse dni na svoji postelji, a zvečer gleda skozi okno. Zdi se, da se ne briga za ves svet. Ne vpraša po knjigi in ne prosi za časopis. Tudi jesti se mu ne ljubi, a Strok prileti in se jezi nad njim kakor nad neumnim pastirjem. Kriči, tolče z nogo ob tla in maha s pestmi.

Obe okni sta odprti in po izbi diha prijeten hlad. Zunaj rahlo pošumeva drevje in vodica žubori in golči med kamenjem in koreninami. Spodaj pod stropom se meni tista znana druhal, ki jo vidi vsak dan, in dela silen vrišč. Nekdo govori, a tisti, ki hoče tudi govoriti, meče vmes besede, ki se razlegajo po vsi hiši. Dva se smejeta brez prestanka.

Bledi človek se obrne od okna, sede na svojo posteljo in gleda po sobi. Njegov obraz se sveti v mraku, a oči je videti kakor črne jame. Ves je tuj in molčeč, in Bukovec premišlja, kako nesrečen je, ker mora živeti tik njega. In vendar je preplah, da bi se obrnil k njemu in mu povedal svoje misli. Najrajši bi se sam umaknil, pustil svojo posteljo in svoj stol in se nastanil kje na samem. Vsi ljudje gledajo zvezde, ali človek sam jih vidi najlepše in vsi pijo luč solnca, a sam jo sreblje najslastneje.

Razpravi se in leže. Prično se nočne ure ter se vlečejo počasi dalje. Na stolpu nad streho bije ura in jekleni in neusmiljeni glas njenega zvonca se zajeda v temo in bode v ušesa. Okoli polnoči zavije zunaj sapa, drevje zašumi, kakor bi se preplašeno prebudilo. In listje treplje na vejah in vejicah, kakor krila drobnih in plašnih zelenih ptic, ki so se prijele limanic. In sredi vsega plahutajo misli, tipajoče daleč v to poletno noč kakor črni metulji, ki jih nihče ne vidi. A dolgi sostanovalec zopet sedi v postelji, gleda okoli in težko diha. In naenkrat se oglasi.

— Vi, pravi, vi, ali slišite?

— Kako ne? Gotovo slišim!

— Ali dovolite, da nekaj vprašam?

— Vprašajte!

In mahoma zakriči:

— Ne bom.

— Vprašajte!

In on še huje zakriči:

— Ne bom!

Spodaj na dvorišču laja pes in vlačí za seboj rožljajočo verigo. Sape ni več in drevje molči. Široka plast blede svetlobe se razlije po sobi in vse zatrepeče v njej, kakor bi oživeló. Miza, stol, sveta podoba na steni in njene osebe, zavite v pisane arabske halje. Na nebu se je umaknil oblak in razkril luno.

— Ali ste vi moj sovražnik?

— Ne! odmaje naglo Bukovec in se čudi.

— Kako to?

— Včeraj, gospod, kako ste besneli! Mene je še danes groza. Ali greste vi kdaj v mesto? Vidite, jaz imam tam v mestu — doma — hčerko, majhno drobno punčko, in tista se tako boji!

— Besnel? Kdo je besnel?

— Videl sem vas! Bilo me je — strah. In — prišlo mi je na misel, če bi bili vi dotičnik. — Imam namreč sovražnika, ki vohta za mojo hčerko, za otrokom! Od novega na starega leta dan — tisto noč — je prišel k meni neki duh, velik in močan — — povprašal ga bom . . .

Bukovec je poslušal in naenkrat mu je bušila v glavo kri, prijel se je za čelo in iztegnil dolge suhe noge izpod odeje po sobi. Skočil je na tla in planil v sami beli in dolgi srajci k vratom. Nekdo je odprl, ga ustavil in zgrabil za obe roki, a on je zakričal štirikrat: Kje je Strok, kje je zdravnik Strok?

Od desne je prišel neki moški, čokat in bradat, po stopnicah gor še eden. Rekli so:

— Kaj hočete zdaj zdravniku? Spat pojdite!

Ali on je klical: Strok, Strok! in pričel je silno trepetati. Nenadoma je pokleknil in dvigal roke, kakor bi molil. Poslušajte me, zdajle sem govoril z enim, s tistim, ki stanuje z menoj, in zazdelo se mi je, da je — oprostite — nor. Rekel je, da sem snoči kar tako — če dovolite — besnel. In prišlo mi je na misel, da sem tudi jaz — o, gospodje, pogledjte, ne zamerite —

— Nič ni hudega. Kar ležite zopet!

— On, vidite, moj prijatelj Strok, me je pripeljal sem, nihče drugi ne. Dejal je: Čakaj, jaz imam zate stanovanje. In zdaj gospodje, samo to recite — čakajte!

— Hitro, hitro nazaj. Mraz je, čemu te ceremonije?

— Ali je to norišnica?

— Ves svet je norišnica!

— In jaz — ali sem norec?

— Vsi ljudje so norci! A zdaj pojdite!

In odvedli so ga nazaj na posteljo. Utihnil je, ker se ni hotel izdati. Bilo mu je, kakor bi moral vsak hip zajokati. A po mislih se je motalo žalostno vprašanje: Ti prijatelj z moje mize, ali je to tvoje delo?

In nato se je razgrnila nad njim noč, ki se ni nikoli več razjasnila.

Aleksander Hudovernik:

Spomini na Janeza Trdino.

III. Iz Trdinove korespondence.

1. Pisma dr. Pavlu Turnerju.

4.

V Novem mestu 28. aprila 1890.

Predragi gospod doktor!

Presrčna Vam hvala, da se me spominjate tako ljubeznivo in stanovitno. Z malokojo novico bi me bili mogli tako razveseliti kakor s to, da se bode te oslobodili dosedanjih svojih poslov, delali potem le za nesrečno našo domovino in da se po tako davnem razstanku zopet vidiva. Vsekako je potrebno, da se za stalno naselite v Ljubljani, ki ni le slovenska stolica, ampak tudi jeden glavnih taborov, v kojem se zbirajo vnanji in notranji naši sovražniki. V nji maha z žezlom famozni Misija, brez katerega bi bil rimavsar Mahnič prazna ničla. Naše klerikalce delim jaz na tri kupe. V prvem se nahajajo naši prijatelji in resnični duhovniki: S. Gregorčič, Gorazd in morda še kakih petdeset drugih. Tem možem bratovski poljub in poklon do zemlje! Veselimo se, da se je že tako pomnožilo to dično krdelo. Za moje mladosti takovih ni bilo ni toliko, kolikor imamo prstov na jedni roki. V drugem kupu leži navadno prosto blago. Ti možakarji ljubijo denar, dobro življenje in nekoliko tudi domovino. Slavjani baš niso, ali jih štejemo lahko vsaj za Slovence: zapisani so v družbo sv. Mohorja in o volitvah glasujejo za narodnega kandidata. Klerikalcev te vrste je največ v naši Sloveniji. Pametna po-